

Refik Halit Karay (1889-1965)

Türk Siyasetçi, gazeteci ve yazar.

Hem kültür adamı, hem de bir siyasetçi olarak bilhassa siyasi içerikli yazılarıyla etkili bir şahsiyet olan Refik Halid, edebiyatçılığının yanında tarihî bir kişiliktir. Türkiye tarihinin en önemli kısımlarından biri olan 20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen siyasi olayların içerisinde bizzat yer almıştır. Makale, fıkra ve edebî eserlerinde 1908-1965 yılları arasında Türk toplumunun yaşadığı politik, ekonomik, tarihî, kültürel, toplumsal gelişme ve değişimleri en iyi analiz eden aydınlardan biridir. Refik Halid, başta II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mütareke Dönemi, Millî Mücadele devri, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihî, dil ve edebiyat konuları üzerinde düşünmüş ve düşündüklerini okuyucuyla paylaşmış oldukça üretken bir yazardır.

15 Mart 1889 tarihinde, İstanbul'da Beylerbeyi semtinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimine evde başlayan Refik Halid, sonra mahalle mektebine gitmiştir. Daha sonra Divanyolu'nda kargir bir konakta mekân tutmuş olan modern mekteplerden Şemsü'l-Maarif'e kaydedilmiştir. Refik Halid kışın Veznecilerde Şemsü'l-Maarif Mektebi'ne, yazları ise yarı resmî ismi Mekteb-i Latif olan Göztepe ile Erenköy arasında bulunan Taş Mekteb'e devam etmiştir. On iki yaşına gelince, 1901 yılında Mekteb-i Sultani yani [Galatasaray Lisesi](#)'nin yatılı kısmına verilmiş, 1907 yılında Galatasaray'ı bırakıp, Hukuk Mektebi'ne başlamıştır.

Refik Halid, Hukuk Mektebi'ne devam ederken o vakitler çoğu talebenin yaptığı gibi okul dışında bir iş bulmuş, Maliye Nezareti Devair-i Merkeziye Kalemî'ne kâtip olmuştur. Karay, 1908 yılında Hukuk Mektebi ikinci sınıfındayken bu okulu da bitiremeden ayrılmıştır.

Ağustos 1908 sonlarında gazeteciliğe mütercim ve muhabir olarak günlük yayımlanan Servet-i Fünûn'da başlamıştır. Servet-i Fünûn'a para almadan girmiş gazeteciliği öğrenmiştir. Bu dergide mütercimlik, musahhahlik, muhabirlik ve mürettiblik gibi muhtelif vazifeleri şevk ve hevesle ifa etmiştir. Servet-i Fünûn dışında diğer akşam gazetelerinde de ilk satırları yayımlanmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte süratli bir şekilde gazetecilik hayatına başlayan Refik Halid aynı zamanda edebiyat alanında da çalışmalarının ilk nüvesini oluşturmaya başlamıştır. Millî heyecanın tahriki için tarihî tetkikler kanalından Müfit Ratıp Bey ile birlikte hazırladığı "Kaniye Müdafaası ve Tiryaki Hasan Paşa" isimli bu eser, Manukyan Tiyatrosu tarafından sahnelenince büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

Çok yönlü yazı faaliyetlerinin içinde yer alan Refik Halid, Celal Esat ve Salah Cimcoz'un 1910 yılında beraber çıkardıkları Kalem dergisinde Kirpi takma ismiyle yazılar yazmıştır. Daha sonra Eşref ve karikatürist Cem Bey'in Cem dergisinde de politik hiciv içerikli yazılar neşretmiştir.

Refik Halit Karay

Balkan Savaşları'nın bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Hükümeti iktidarı tekrar ele geçirebilmek amacıyla bütün güçlerini toplayarak Bâbı Ali'yi bastı. İttihat ve Terakki artık tam anlamıyla iktidar oldu. İttihat ve Terakki'nin muhalifleri 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'yı öldürerek bu duruma cevap verdiler. Mahmud Şevket Paşa'nın, 11 Haziran 1913'te bir suikast sonucu vurulmasından sonra iktidarını iyice sağlamlaştıran İttihat ve Terakki Partisi'nin, üç önemli isminden biri olan Cemal Paşa bu olaydan beş altı gün sonra sekiz yüz kişilik bir tevkif listesi hazırlayarak parti muhaliflerinin büyük çoğunluğunu Sinop'a sürgüne göndermiştir. Yapmış olduğu basın yayın faaliyetleri nedeniyle sekiz yüz kişilik listede yer alan kişilerden biri de Refik Halid Karay'dır.

I. Dünya Savaşı nedeniyle sürgünlerin bulunduğu Sinop'un Ruslar tarafından bombalanması riski ortaya çıkması üzerine yazar 1916 yılında bir grup sürgünle birlikte Çorum'a nakledilmiştir. Daha sonradan Refik Halid, Ankara'ya bir millî gün olan 10 Temmuz 1916 tarihinde gelmiş ve üç ay kalmış, Ankara yangını nedeniyle de Bilecik'e taşınmıştır.

Bu arada I. Dünya Savaşı'nın sonunun yaklaşması nedeniyle ülkenin genelinde siyasi atmosferde çok önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Talat Paşa'nın yurt dışında bulunmasını fırsat bilen Karay, Seyfullah Paşa vasıtasıyla İstanbul'a gitmek istediğini Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Cemal Paşa da Bilecik'e tekrar dönmek şartıyla Karay'a on günlük bir mücadele vermiştir. Böylece on günlük izinle İstanbul'a gelen Refik Halid, Ziya Gökalp ve Küçük Talat Beylerle Yeni Mecmua'ya yaptığı bir ziyarette tanışmıştır. Ayrıca Bilecik'ten izinli olarak İstanbul'a gelişinin ikinci gününde o zamana kadar hiç görmediği Cemal Paşa ile de görüşme imkanı yakalamıştır. Bu görüşmeden sonra Refik Halid'in, en büyük hasmı olan Talat Paşa'nın sadrazamlık ettiği İstanbul'da Cemal Paşa'nın yardımını görerek rahatça dolaşmış ve tekrar Bilecik'e geri dönmemiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra Yeni Mecmua'nın kapanması ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurt dışına kaçmasını müteakip Refik Halid, Vakit, Tasvir-i Efkâr ve Zaman gazetelerinde makaleler yayımlamıştır. Refik Halid, oldukça karışık bir dönem olan Mütareke Dönemi'nde bir yandan basın yayın faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da siyasete ilk adımını atacak gelişmelerin içinde bulunuyordu. Nitekim 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.

Padişah Vahidettin, 3 Mart 1919'da istifa eden Tevkif Paşa Hükümeti yerine 4 Mart 1919 tarihinde Damad Ferid Paşa'ya, hükümeti kurma görevini vermiştir. 4 Mart 1919 tarihinde ilk Damad Ferid Paşa, kabinesinin teşkil edilmesinden sonra Refik Halid de Hürriyet ve İtilaf Fırkası umumî merkezine aza olarak girmiştir. Yeni hükümette Maarif Nazırlığını uhdesine alan Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal'den boşalan başmuharrirlik görevi Refik Halid'e verilmiştir. Yazar Sabah başyazarlığının yanı sıra aynı zamanda Türkiye Havas-Röyter Telgraf Ajansı Umum Müdürlüğünü de üzerine almıştır.

Bu arada Mütareke Döneminin sıkıntılı günleri içerisinde kurulan bu kabine içinde zaman zaman değişiklikler vücuda gelmiştir. Başlangıçta Posta Nazırlığı görevini üstlenen Mehmet Ali Bey, daha sonradan Dâhiliye Nazırı olmuştur. Bu esnada Posta İdaresi'nin kabine değişikliklerinden etkilenmemesi için Umum Müdürlüğe çevrilmesi düşünülmekteydi. Bu düşünce gerçekleşmiş ve Nezaret, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğe dönüştürülmüştür. Damad Ferid Paşa, özellikle bu dönemde hayatî öneme sahip olan bu müessesenin başına Düyun-u Umumîye Müfettişlerinden Ermeni Oksan Efendi'yi getirmeyi planlamaktaydı. Ancak onun bu düşüncesi kabine üyelerinin şiddetli itirazlarına maruz kalmış ve Sıhhiye Eski Umum Müdürü Adnan Adıvar Bey'in teşviki, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in tavassutu ve Refik Halid Karay'ın bizzat isteği doğrultusunda Damad Ferid Paşa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Refik Halid'i atamış ve 12

Nisan 1919 tarihinde yazar görevine resmen başlamıştır. Umum Müdür olması nedeniyle Sabah gazetesindeki yazılarına da son vermiştir. Karay'ın bu üçüncü memuriyeti ile ilgili iradeler aynı gün akşam arz olunmuş ve ertesi günü çıkmıştır. Böylece Refik Halid, on bin kuruş maaşla devlet makamlarından en büyüklerinden ve en önemlilerinden, dünkü bir nezaretin başına hem de nazırlardan daha nüfuzlu müdür olarak geçmiştir.

İzmir'in işgali üzerine 15/16 Mayıs 1919 gecesi Damad Ferid Hükümeti istifa etti. Bu arada Refik Halid telgrafla alabildiği bütün haberleri sadrazama bildirmekteydi. 19 Mayıs'ta kabinedeki bazı küçük değişikliklerle II. Damad Ferid Paşa Hükümeti kuruldu ve Dâhiliye Nezareti'ne Ali Kemal Bey getirildi. Ancak İzmir'in işgali yalnız şehirle sınırlı kalmamıştı. Yunan kuvvetleri civarda ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Refik Halid, telgraf merkezine gönderdiği bir tamimde "Siz askersiniz, asker sayılırsınız, en son dakikaya kadar vazife ve makine başında duracak ve merkezî hadiselerden haberdar edeceksiniz" demişti. Bu emre bütün telgraf memurları uymuşlardır.

Bu arada II. Damad Ferid Paşa Kabinesi'nin kurulduğu gün; Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli cephelerde büyük muzafferiyetler kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kitaat Müfettişi sıfatıyla Samsun çevresinde yerel halkla Rumlar arasındaki karışıklıkların önlenmesi için Samsun'a gönderilmişti. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919 tarihinde de Havza'ya vasil oldu ve 15 Mayıs'ta İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte başta Redd-i İlhak Cemiyeti'nin faaliyetleri ve ülkenin birçok yerinde meydana gelen protesto hareketlerini yakından takip etti. Nitekim 28-29 Mayıs 1919 günü Havza'dan bütün memlekete, kumandanlarla, mülkî amirlere millî teşkilat kurmaları ve miting tertip etmeleri yolunda bir tamim gönderdi.

Yaşanan olaylar nedeniyle ülkede gerginliğin gittikçe arttığı bu dönemde Aydın'daki Redd-i İlhak Cemiyeti Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarına telgraflar göndererek, halkın silahlanıp İzmir'e doğru akın akın gelmesini istiyordu. Damad Ferid Hükümeti tarafından müthiş bir kargaşaya sebebiyet vermesi pek mümkün bir olay olarak görülen bu hareket, mütareke "mucibince umumî işgal ve İstanbul'un kaybı ile neticelenebileceği" gerekçe gösterilerek önlenmek istendi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve tazyik altında olsa bile çekilmemesini Refik Halid'e emretti. Bu emir üzerine Refik Halid, Posta ve Telgraf Baş Müdüriyetlerine 16 Haziran 1919 tarihinde şu genelgeyi göndermiştir: "Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak katiyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır."

Amasya Tamimi'nin hazırlandığı ve yayımlanmasından beş gün önce Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin böylesine bir genelge yayımlaması Mustafa Kemal Paşa'yı derhâl harekete geçirdi. İşgallerin hızla devam ettiği bir ortamda merkezi hükümetin bu tavrına oldukça sert bir tepki verdi. Önce vilayetlere, daha sonra umum müdürlüğe gönderilen telgraflarla, gerekli ve kararlı uyarılar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Refik Halid Karay'ın, hükümetin isteği doğrultusunda vilayetlere gönderdiği genelge karşısında şu telgrafı vilayetlere göndermiştir: "Posta ve Telgraf Başmüdürlüklerine Telgrafla Tamim: 1- Müdafaa-yı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumîyesi'nden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Millettin sadasını boğarak hukuk-u meşruasını talebden menetmeğe ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhâl divân-ı harblere tevdi ve işarını emreylerim. 2- Baladaki emrin kolordulara verildiği. 20 Haziran 1919, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal"

Bu gelişmeler, Refik Halid açısından belalı bir durum yaratmıştı. Telgraf müdürlerinin içine düştükleri duruma bir çare bulmak gerekiyordu. Zira kendisini dinleseler Divânı Harbe verilecekler, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirirler azledileceklerdi. Dahiliye Nezareti'ne telgrafla başvurarak, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf haberleşmesine engel olan memurların Divânı Harbe verileceğini ilan ettiğini hatırlatarak, yarını beklemeden hemen kesin teşebbüslerde bulunmak gerektiğini arzetti. Zira emri veren Dahiliye Nâzırıydı ve neticesini düşünmek de ona düşerdi.

Ali Kemal verdiği cevapta, bu tehditlere önem verilmemesini, hükümet tarafından verilen emirlerin harfiyen yerine getirilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran'da, Ali Kemal Bey'i ve 16 Haziran tarihli genelgesinden dolayı da Refik Halid Bey'i padişaha şikayet etti. Bu telgrafta, merkezin davranışını millet vicdanının hiç bir zaman affetmeyeceğini ve bunun millette, merkezî hükümete karşı güvensizlik doğuracağına işaret ediyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'dan, Umum Müdürlüğe de 20.06.1919 tarihinde şu telgraf çekilmiştir: "Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Telgraf: Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumîyesinin telgrafhanelere Müdafaa-yı Hukuk-u Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın Vilayeti'nin tahliyesine saiki-yegane olan sada-yı milleti boğmaktan, vatanın hayatı istiklaline karşı birleşen vicdanı umumi-yi milliyi ifnadan başka hiçbir şeye hamlolunamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsün atiyen mucip olacağı mesuliyet-i azimenin teemmül ve idrak edilememesi badii teessürdür. Bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar hâlel getirilmemesi lüzumunu arzetmeye vazife-i vicdaniye telakki eylediğim maruzdur. Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya, Harbiye Nezareti celilesine arz olunmuştur. 20 Haziran 1919. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal."

Refik Halid, Mustafa Kemal Paşa'nın asıl hedefinin umum müdürlük değil hükümet olduğunu, "kızım sana söylüyorum gelinim sen anla özdeyişince darbeyi posta idaresine vurduğunu" belirtmektedir. Bu durumda Refik Halid, İstanbul ile Anadolu arasında sıkışıp kalmıştı. Belki istifa ederek Millî Mücadele'yi desteklemese bile en azından tarafsız kalma yolunu seçebilirdi. Ancak o tercihi çoktan yapmış ve İstanbul Hükümeti'ni seçmişti. Keza bu seçiminde yalnız değildi. Babasının da üye olduğu ve İngiliz parasıyla İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenen ve Türkler tarafından kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti de Millî Mücadele'nin karşısında idi. Cemiyetin lideri konumunda olan [Sait Molla](#), Anadolu'daki belediyelere gönderdiği telgraflarda İngiliz mandasını ve koruyuculuğunu biricik kurtuluş yolu olarak bildirmişti.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris'te Osmanlı Devleti'nin sulh ve selâmeti için ümitsiz bir mücadele verirken, İstanbul'daki kabinesinin vaziyeti karmakarışık bir hâl almıştı. II. Damad Ferid kabinesinin en kuvvetli nazırlarından birisi sayılan ve sadrazamın İstanbul'da bulunmadığı sıralarda ona vekâlet eden Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile bir kısım kabine azası Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine esasen baştan beri şiddetle muhalif bulunuyorlardı. 23 Haziran günü toplanan Meclis-i Vükelâ, onun posta işlerine müdahalesi ve halkı hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği gerekçesiyle azletti. Aynı gün Dahiliye Nazırı Ali Kemal gönderdiği bir tamim ile valiliklere şu emri verdi: "Mustafa Kemal azil edildiğinden kendisiyle hiç bir muamele-i resmîyeye girilmemesi ve umur-ı hükümete müteallik hiç bir matlûbunun isaf edilmemesi katiyetle talep olunur." Ayrıca Refik Halid'e, onun artık azledilmiş olduğunu posta başmüdüriyetlerine bildirmesini söylemiştir.

Ancak günler geçmekte fakat azil iradesi gazetelerde görülmemektedir. Çünkü dönemin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa azil işlemini yürürlüğe koymamıştır. Böyle bir zamanda alınan bu azil kararı Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'yı son derece sinirlendirmişti. Bir ordu kumandanının Harbiye Nezâreti'nin muvaffakatı hatta haberi olmadan sivil

makamlar tarafından azline kalkışılmasını büyük bir izzet-i nefis meselesi yapmıştı. Mustafa Sabri Efendi'nin eli kolu bağlanmış bir şey yapamıyordu. Zira sadrazam vekili olarak istifa edip edemeyeceği, ederse ne olacağı belli değildi. Zaten Damad Ferid Paşa hiç bir surette istifa etmemesini istemişti ve padişah da aynı görüşteydi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa fiiliyatta daha da ileri giderek, Erzurum Posta ve Telgraf Başmüdürünü İstanbul'dan gelen tamimlere itaat ettiğinden dolayı tevkif ve hapsedirmişti. Nihayet 26 Haziran günü vükela meclisinde Ali Kemal Bey ile Şevket Turgut Paşa arasında azil meselesinden dolayı şiddetli bir tartışma oldu. Bunun üzerine Şevket Turgut Paşa istifa etti.

Fakat bu istifaya karşılık meclisteki diğer nazırlar, Ali Kemal'in de istifasını istediler. Mustafa Sabri Efendi, Ali Kemal Bey ve Refik Halid arasında yapılan bir durum değerlendirmesi neticesinde Ali Kemal durmak imkânı yoktur diyerek, artık görüşmeden bıkmış bir hâlde istifasını vermek için saraya gitti. Böylece iki nazır da istifa etmiş oldular.

İstanbul'da bu olaylar olurken, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki hareketin aksamadan devamı için teşebbüslerini sürdürüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf teşkilatına gönderdiği 4 Temmuz 1919 tarihli yazı başmüdürlerin telaşını arttırmıştır. Zira hepsine azledilmediği hâlde Ali Kemal ile Refik Halid'in, kendisinin azledildiği yalanını yaydıklarını, bunun saltanat ve devlet haysiyetine saldırı olduğunu, padişaha ve diğer yerlere çektikleri telgraflara engel olmaya kalkışan Erzurum Başmüdürü ile Merkez Müdürünü üzerindeki devlet haysiyetini korumak üzere tutuklatıp Divânı Harbe verdiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid, 5 Temmuz tarihinde Şeyhülislâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'ya makama değil, isme hitap ederek "... posta memurlarını hapse cüret eden Mustafa Kemal'in hakkından gelinmesini vatanın selâmeti adına istirham ettiğini" bildirdi.

Görüldüğü üzere Posta Telgraf Umum Müdürlüğü vazifesini üzerine alan Refik Halid, bir anda gelişen dönemin olağanüstü koşulları ve olayları nedeniyle kendini oldukça güç ve mücadele edilmesi zor bir pozisyonda bulmuştur. Yazar Anadolu'da gelişen Millî Harekat ile İstanbul'da bağlı bulunduğu hükümet arasında kalmıştır.

Bu arada 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında [Erzurum Kongresi](#) toplanıyor; [Sivas Kongresi](#) yavaş yavaş var oluyor, Erzurum ve civarı tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzunda bulunuyordu. Bu beklenen kongre hükümet şeklini değiştirecek mahiyette görüldüğünden merkez telaş içinde ne yapacağını bilmiyor, döne dolaşa en nihayet yine telgraf şebekesine başvuruyordu. Hükümetin verdiği emir üzerine Refik Halid, 8 Ağustos 1919 tarihinde belli bazı posta müdüriyetlerine; "Teşkilât-ı Millîye ve Kongre adlarıyla telgraf çekenlerin ve bunları kabul eden memurların cezalandırılacağını" bildiren bir genelge yayımladı. Refik Halid, bu genelgenin her yerde etkili olduğunu, Erzurum'un artık ciddi bir kordon altına alındığını düşünüyordu. Fakat bu kordonun zayıf noktası Sivas olmuş ve bir süre sonra Refik Halid'in oradaki başmüdürü azledip, yerine yenisini atamaya kalkışması tesirsiz kalmış, eski başmüdür görevine devam etmiştir. Refik Halid'in başarılı bir engelleme diye nitelediği, telgraf kordonuna rağmen komutanlar arasında şifreli haberleşmenin artması Millî Mücadele hareketine karşı yapılan engellememin bu yolla atlatıldığını gösteriyordu. Damad Ferid Paşa tarafından 15 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne getirilen Süleyman Şefik Paşa ve Dahiliye Nazırı buna mani olmak için bir çare bulmuşlardı. Bir tamim hazırlamışlar ve Refik Halid tarafından 17 Ağustos'da, İzmir hariç, bütün merkezlere gönderilen bu tamimle; "Askerî makamların birbirleriyle ve maiyetleriyle haberleşmede bulunamayacakları, şifreli haberleşme gerekiyorsa bunu ancak Harbiye Nezareti aracılığıyla yapabilecekleri" bildirildi.

Buna ordudan büyük tepki gösterildi. Kazım Karabekir Paşa bu genelgeye uyulmamasını, bunu uygulamaya kalkışacakların harp divanına verilmesini istedi. Ayrıca Süleyman Şefik Paşa'ya uzun ve pek ağır bir protesto telgrafi çekti. Mustafa Kemal Paşa ise, haberleşmenin hayatî bir mesele olduğunu, en etkili çareye başvurmak gerektiğini,

bunun da telgraf merkezlerinin halk tarafından işgal edilmesi ve Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halid'in görevden alınıp, Divânı Harbe verilmesini gerektirdiğini bildirdi. Fakat bu arada İstanbul Hükümeti gösterilen tepkiler üzerine ordunun haberleşmesiyle ilgili kararını dört gün sonra geri almak zorunda kaldı. Bunu da 21 Ağustos tarihli tamimle yaptı. 4 Eylül'de ülkenin her tarafından gelen üyelerin katıldığı Sivas kongresi başladı. Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi ve kongredeki görüşmeleri yönetti. 12 Eylül sabahı umumî kongre heyeti meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar İstanbul ile bağlantısını kestiğini her tarafa duyurdu. Ayrıca bu durumu yabancı devlet temsilcilerine de bildirdi. Damad Ferid Paşa, bütün bu gelişmeler sonunda güç bir durumda kaldı. Nitekim kendi adamlarına karşı olan güvenini kaybetmiş, onların da Damad Ferid'e karşı bir itimadı kalmamıştı. Bunu da Refik Halid'e söylediği; "İşte bu mühr-i saadetdir, bunu basmadığım hiçbir telgrafnâmeyi keşîde etmeyeceksiniz, etrafımdakilere emniyetim yok" sözlerinden anlaşılmaktadır. Nihayet 30 Eylül 1919 tarihinde Damad Ferid Paşa üçüncü defa sadarettten istifa etti. Yerine, 2 Ekim'de Millî Mücadele'nin lehinde olmasa bile tavırlarıyla onlara karşı olmayan Ali Rıza Paşa geçti. Anadolu, Damad Ferid Paşa Hükümeti'nde görev almış bazı kişilerin derhâl tevkif edilerek Divânı Harbe gönderilmelerini talep etmiştir. Refik Halid de birkaç gün sonra Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa etmiştir.

İstifasından sonra Âlemdar gazetesinde "Nakşî Berâb" serlevhası altında ve Aydede imzasıyla fıkralarını yayımlamaya başladı. Kendisi, bu gazetede çalışırken siyasi olaylarla ancak yazılarına konu olsun diye yazı yazacak kadar ilgilenmiş ve siyasi hayata girmek istememiştir. Refik Halid'in Âlemdar'daki Millî Mücadele karşıtı yazılarına baktığımız zaman, mizahi uslubu ile oldukça ağır eleştiriler yaptığını görmekteyiz. Ayrıca yazar bu yazılarında Aydede ve Kirpi müstear isimlerini kullanmaya devam etmiştir.

Refik Halid Karay, 3 Ocak-4 Nisan 1920 tarihleri arasında Âlemdar'da yayımladığı Refik Halid imzalı başmakalelerinde ve "Nakşî Berâb" köşesindeki Aydede imzalı mizahi yazılarından verilen bazı örneklerde, onun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan tavırlarının ciddi bir muhalefete dönüştüğünü görmekteyiz. Bunun nedenini ise İttihat ve Terakki düşmanlığına ve Millî Mücadele hareketini de bir İttihatçı hareketi olarak görüp, başarılı olabileceğine inanmamasına bağlayabiliriz.

Karay, Millî Mücadele karşıtı tavır ve yazılarına devam ederken, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart 1920'de istifa etmiş; yeni kabineyi, 8 Mart 1920'de diğer İstanbul Hükümetlerine nazaran Ankara Hükümeti ile daha sıcak ilişkilere sahip olan Salih Paşa kurmuştur. Ancak bu kabine oldukça kısa ömürlü olmuş, kabinenin Ankara ile olan ilişkileri işgalci devletleri rahatsız etmiş ve nitekim 5 Nisan 1920'de IV. Damad Ferid Paşa Hükümeti kurulmuştur.

Damad Ferid Paşa, Refik Halid'i eski bürokratlarından olması nedeniyle tekrar yeni bir görevde değerlendirmek istedi. Kendisine Matbuat Umum Müdürlüğü'nü önerdi. Ancak Karay, eski görevine göre daha alt düzeyde bir makam olarak gördüğü için bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Refik Halid'in eski görevine iade edilmesi kararlaştırıldı. 17 Nisan 1920'de Refik Halid, ikinci kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü oldu. İkinci Umum Müdürlüğü sırasında görevi dışında siyasi olaylarla pek ilgilenmedi.

Yakup Kadri hatıratında Refik Halid'in hiç bir zaman düşmanla işbirliği eden Hürriyet ve İtilaf elebaşlarıyla beraberliğinin olmadığını hatta bunlardan öğrenerek selamı sabahı kestiğini, sonra bazı alafranga ailelerin ahbablık etmekten şeref duydukları İtilaf Devletleri'nin subaylarından hiç biriyle tanışmak istemediğini ve tanışmadığını yazmaktadır.

Ancak ilerleyen günlerde Refik Halid de Damad Ferid Paşa ve etrafındakiler aleyhinde konuşmalar yapmasından

dolayı, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden 26 Eylül 1920 tarihinde azledildi. Bu azil kararı ile birlikte Refik Halid'in bürokratik ve memurluk yaşamı sona erdi. Bu olaydan sonra asıl mesleği olan gazeteciliğe döndü ki kısa bir süre sonra Damad Ferid Hükümeti de 17 Ekim 1920'de yıkılmıştır.

Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa ettikten sonra sanat ve edebiyat çevreleriyle ilgilenmek isteyen Refik Halid'in niyeti Peyâm-ı Sabah gazetesinde çalışmaktı. Refik Halid'in memuriyetten çekilmesine oldukça memnun olan Ali Kemal Bey derhal ona gazetede çalışmaya başlaması teklifinde bulundu. Hatta ertesi günü gazetede ilan edilmek üzere bir de varaka yazıp matbaya göndermişti. Fakat gazetenin sahibi Mihran Efendi, Damad Ferid Paşa'dan çekindiği için onu gazetesine almaya korkmuş ve yazıyı yayımlatmamıştı. Ancak, 17 Ekim 1920 tarihinde Damad Ferid Paşa Hükümeti düştükten sonra adı geçen gazetede Nakş-ı Berab Serlevhası altında yazılarını yayımlamaya başlamıştır.

Bu arada, II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana matbuat faaliyetlerinin içinde olan Karay, edindiği tecrübelerden Peyam-ı Sabah'tan aldığı para ile geçinmekte zorluk çekmesinden ve makalelerinin gördüğü rağbetten de cesaret alarak kendi gazetesini çıkarmak istemiştir. Galatasaray Sultanisi'nden ayrılmasına neden olan ve bu dönemde Fransız Sefarethanesinde bulunan Müdür Muavini Mösyö Feuillet'in yardımıyla gereken izni almış ve 2 Ocak 1922 tarihinde Aydede'nin ilk sayısını çıkarmıştır. 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı çıkan mecmuaya Padişah Vahidettin de iki yüz lira ödeyerek abone olmuştur.

Bu arada, Mudanya Mütarekesi'nden sonra imzalanacak [Lozan Barış Antlaşması](#)'nın hazırlık çalışmaları sürdürülürken; İtilaf Devletleri'nin müzakerelerde iki başlılık yaratmak ve Türk tarafını güç duruma düşürmek istemesi amacıyla İstanbul Hükümeti'ni de Lozan'a çağırması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Nitekim 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Devleti'nin son kabinesini kuran Tefvik Paşa Hükümeti istifa etmiş ve Osmanlı Devleti genel anlamda tarih sahnesinden çekilmiştir.

Ne Refik Halid'in ne de diğer muhaliflerin İstanbul'da artık can güvenliği kalmamıştır. Nitekim 9 Kasım 1922 Perşembe günü eşi Nazıma Hanım ve büyük oğlu Ender'le birlikte İstanbul'dan ayrılmış, bu arada bindikleri vapur İzmir limanına uğramış ve bu limanda aranarak çeşitli kontrollerden geçirilmiş ve nitekim Beyrut'a ulaşmıştır. Böylece Karay'ın 1938'e kadar sürecek olan ikinci ve en uzun sürgün dönemine başlamıştır.

Refik Halid, Beyrut'a geldiği zaman cüzdanında yalnızca VI. Mehmed Vahidettin'in, Aydede'ye abone bedeli olarak gönderdiği iki yüz Türk lirası vardır. Bu nedenle ilk zamanlarda büyük bir maddî sıkıntı çekmiştir. Fakat bu durumu belli etmemeye çalışmıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra, TBMM'nde 16 Temmuz 1938 tarihinde kabul edilen kanunla 150'likler affedilmiştir.

Refik Halid bu dönemde ikinci eşi Nihal Hanımın da tesiriyle yeni rejime açıktan açığa taraftar yazılar yazmaya başlamıştır. 1928 yılından itibaren yazarın yeni rejime ve liderlerine bakışında çok keskin bir değişim olmuş ve artık Cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Hatta 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleşen Harf İnkılabı'nı, Türkçeye ve Türk edebiyatına büyük yenilik getireceğini düşünerek yürekten desteklemiştir.

Refik Halid Halep'te otururken, o zaman buranın bir sayfiyesi durumunda olan Antakya'ya sık sık gidip geliyordu. Orada görüştüğü Antakya gençlerinden bir grup da, memleketlerinin Türklüğü davasını gütmekte, düşüncelerini yaymak için de önce Yeni Mecmua sonra onun yerine Yeni Gün adlı gazeteyi çıkarmaktaydılar. Refik Halid, Türkiye ile irtibatı olan bu Kemalist gençlerle, samimi münasebetlerde bulunmakta ve dava hakkında, onların heveslerini artırıcı

bir yol izlemekteydi.

1938'de çıkartılan umumî afla yurda dönen Refik Halid, yazı faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiş ve Tan gazetesinde "Hafta Muhasebesi Serlevhası" altında makalelerine başlamıştır. Artık hiçbir surette siyaset ve politikayla ilgilenmeyen Karay fıkra, hatıra, tefrika ve ağırlıklı olarak roman türünde eser vermeye başlamıştır. 1948-1949 yıllarında Aydede dergisini ikinci defa yayımlamıştır. Bu dergiyi, 125 sayı yayımlamakla birlikte pek uzun sürmeyen bir zamanda Aydede'nin yayın hayatına son verip, yeniden çeşitli gazetelerde romanlarını tefrika ederek ve edindiği engin tecrübelerin neticesi olan hatıralarını neşrederek yazın hayatına devam etti.

Genel itibarıyla bir değerlendirme yapıldığında; yazın hayatına II. Meşrutiyet devrinde gazetecilikle başlayan ve edebiyat çevrelerinde kısa sürede edebî kudretini kabul ettiren Refik Halid Karay, bir önemli İttihat ve Terakki muhalifi olarak sivrilmiş, Kirpi müstearıyla bu fırkayı eleştiren yazılarından ötürü 1913-1918 yılları arasında Anadolu'da sürgün olarak dolaşmıştır. Mütareke Dönemi'nde ise Mondros Mütarekesi hükümlerince ülkenin dört bir yanının işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde başlatılan millî hareketi ve 23 Nisan 1920'de açılmış olan TBMM'ni siyasi ve düşünsel yönden engelleme gayreti içerisine girmiştir. Çünkü kendisi azılı bir İttihatçı düşmanıdır ve Anadolu'da 19 Mayıs 1919'dan itibaren daha sistematik olarak gelişmeye başlamış olan Millî Mücadele hareketini bir İttihatçı ayaklanması olarak görmüştür. Daha sonraki yıllarda kaleme almış olduğu metinlerde; ortaya koyduğu bu tavrın yanlış olduğunu itiraf etmekle birlikte; İttihatçı muhalifliğinin âdeti gözünü kör ettiğini beyan etmiştir.

Refik Halid Karay, 1922 yılında yayımladığı Aydede dergisiyle nitelikli bir mizah edebiyatı yaratmayı başarmıştır. Türk mizahının nezhleşmesinde Aydede göz ardı edilemeyecek bir işaret levhasıdır. Bunun yanında Millî Mücadele'ye muhalif bir İstanbul aydını tarafından neşredilmesi hasebiyle de önemlidir. Çünkü Büyük Taarruz'un gerçekleştirilerek Millî Mücadele'nin başarıyla neticelendirildiği 1922 yılı için İstanbul aydınının düşünsel yapısının yorumlanmasında fevkalade önemli bir örnektir.

Refik Halid Karay, 18 Temmuz 1965 tarihinde hayata veda etti. Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi.

Yenal ÜNAL

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu (BKKK).

Fon Kodu:

30.10/106.695.10

30.16.1.1/15.54.10

30.18.1.1/9.27.1.

30.18.1.1/1.2.9

30.18.1.1/11.43.16.

Resmî Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, Cilt 2, 1335/1919, Kararname No: 115.

Düstur, Tertib-i Salis, Cilt 19, 1956, s. 779.

Düstur, Tertib-i Salis, Cilt 3, 8 Mart 1938-28 Şubat 1939.

Nevsal-i Millî, Dersaadet, 1330/1914.

Resmî Ceride, Nu 608, 15 Haziran 1927.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, TBMM Matbaası, Cilt 4, s. 435.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, Af Kanunu, Devre V, İçtima III, Cilt 18, 1938, s. 1151-1152. (Resmî Gazete ilanı: 16 Temmuz 1938; Sayı 3961-Kabul Tarihi: 29.06.1938).

Sürelî Yayınlar

ALTAN, Çetin, "Şeftali Bahçeleri", **Milliyet**, 04.06.2009.

ALTAN, Çetin, "Refik Halit", **Akşam**, İstanbul, 21 Temmuz 1965.

ALTAN, Çetin, "Çekmek, Çektirmek, Çekişmek Üstüne..." **Milliyet**, 23.08.2007.

AYAŞLI, Hacı Münevver, "Refik Halit Beye Dair", **Yeni İstanbul**, 30.07.1967.

BARKIN, Oğuz Ahmet, "Karlı Dağdaki Ateş Söndü", **Meydan**, İstanbul, 27 Temmuz 1965.

ÇELEN, Meral, "Refik Halit Karay'la Bir Konuşma", **Zübük**, İstanbul, 16 Nisan 1962.

FELEK, Burhan, "Refik Halit Bey", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz, İstanbul, 1965.

KABAKLI, Ahmet, "Kirpi'nin Ölümü", **Tercüman**, İstanbul, 23 Temmuz 1965.

KARACA, Alaattin, "Refik Halit Hâlâ Aramızda", **Kitap Zamanı**, 2 Kasım 2009.

KARADENİZ, Kemal, "Refik Halit'in Ardından", **Ekspres**, İstanbul, 2 Eylül 1965.

KARAYAVUZ, Selahattin, "Refik Halit", **Son Saat**, İstanbul, 4 Ağustos 1965.

KARAY, Refik Halid, "Bir İnsafsız", **Peyam-ı Sabah**, Nu 11531, 28 Kânunuevvel 1921.

KARAY, Refik Halid, "Biz Hainler, Biz Vatan Hainleri", **Alemdar**, Nu 401/2701, 22 Kânunusani 1920.

KARAY, Refik Halid, "Bugünün Süngüleri", **Alemdar**, Nu 409/2709, 30 Kânunusani 1920.

KARAY, Refik Halid, "Hani Böyle Olmayacaktı", **Alemdar**, Nu 473/2773, 04 Nisan 1920.

KARAY, Refik Halid, "Hata Ettik Hata", **Alemdar**, Nu 413/2713, 03 Şubat 1920.

KARAY, Refik Halid, "Isırgan Otu", **Alemdar**, Nu 471/2771, 02 Nisan 1920.

KARAY, Refik Halid, "İstikbale Dair", **Aydede**, Nu 1, 02 Kânunusani 1922.

KARAY, Refik Halid, "Kabahat Postada-Bunlar Onlar Değil Mi?", **Alemdar**, Nu 396/2696, 16 Kânunusani 1920.

KARAY, Refik Halid, "Lenin Yerine Grinin mi?", **Alemdar**, Nu 383/2683, 03 Kânunusani 1920.

KARAY, Refik Halid, "Meclisteki Cereyanların Membarı", **Alemdar**, Nu 415/2715, 05 Şubat 1920.

KARAY, Refik Halid, "Meslek Bahsi", **Aydede**, Nu 1, 02 Kânunusani 1922.

KARAY, Refik Halid, "Mütecanis Kabine", **Sabah**, Nu 10525, 05 Mart 1919.

KARAY, Refik Halid, "Oradakilere Dair", **Peyam-ı Sabah**, Nu 11117, 03 Teşrinisani 1920.

KARAY, Refik Halid, "Topuna Hoş Amedi", **Alemdar**, Nu 412/2712, 02 Şubat 1920.

KARAY, Refik Halid, "Ve Bay Müthiş; İttihatçılık mı?", **Alemdar**, Nu 27/2627, 07 Teşrinisani 1919.

KARAY, Refik Halid, "Zamane Fıkraları", **Aydede**, Nu 90, 09 Teşrinisani 1922.

LEVENT, Ağâh Sırrı, "Ölümünün İlk Yılında Refik Halit Karay", **Ulus**, Ankara, 19 Temmuz 1966.

OĞUZCAN, Ümit Yaşar, "Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halit Karay", **Yelpaze**, İstanbul, 23 Ocak 1963.

OZANSOY, Halit Fahri, "Refik Halit Karay'ın Ardından", **Tercüman**, İstanbul, 27 Temmuz 1965.

PARMAKSIZOĞLU, "Refik Halit'in Ardından", **Hergün**, İstanbul, 21 Temmuz 1965

SİYAVUŞGİL, Sabri, "Bir Refik Halit Var", **Varlık**, İstanbul, 15 Ağustos 1965.

ULUNAY, Refi Cevat, "En Büyük Kayıbım", **Milliyet**, İstanbul, 20 Temmuz 1965

ULUNAY, Refi Cevat, "Medeni Cesaret", **Milliyet**, 25 Temmuz 1965.

YÜCEBAŞ, Hilmi, "Refik Halit'ten Hatıralar", **Yeni İstanbul**, İstanbul, 23.07.1967.

Telif Eserler

AKTAŞ, Şerif, **Refik Halit Karay**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, IV. Cilt, Ankara 1991.

AYDA, Adile, **Böyle İdiler Yaşarken**, Ankara 1984.

BEYATLI, Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, 2. Bs. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976.

BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

EBCİOĞLU, Hikmet Münür, **Kendi Yazılarıyla Refik Halid**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1943.

KANDEMİR, Feridun, **Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964.

KARACA, Emin, **150'likler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.

KARAER, Nihat, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay**, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, haz. Atilla Özkırımlı, 2. Bs. İletişim Yayınları,

İstanbul 1990.

KARAY, Refik Halid, **Ago Paşa'nın Hatıratı**, 2. Bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1939.

KARAY, Refik Halid, **Bir Ömür Boyunca**, 2. Bs. İletişim Yayınevi, İstanbul 1996.

KARAY, Refik Halid, **Deli**, 4. Bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul [t.y.]

KARAY, Refik Halid, **Kirpi'nin Dedikleri**, 3. Bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul 1940.

KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)**, 2. Bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1992.

KAYALI, Kurtuluş, **Keşke Herkes Papağan Olsa**, Ay Yıldız Yayınları, Ankara 1994.

ÜNAL, Yenal, **Ahmet Ferit Tek**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009.

ÜNAL, Yenal, "Minelbab İlelmihrab" **Tarih Okulu**, Sayı XII, İzmir, 2012.

ÜNAL, Yenal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Tezler

AĞZIKARA, Gülşen, **Refik Halit Karay'ın Kadınlar Tekkesi Romanında Dinî-Tasavvufi Muhteva**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, [t.y.].

ARSLANTAŞ, Bayram, **Refik Halit ve Millî Mücadele**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2003.

RYSBAY, Kanat, **Refik Halit Karay'ın Eserlerinde Mizah ve Hiciv**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

UZUNPINAR, Yağmur Rahşan, **Millî Mücadele'nin Mizah Cepheleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2020.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-halit-karay-1889-1965/?pdf=3928> adresinden erişilmiştir